Shlyakhovsky, A.A. (2020). Trafficking in human beings for the purpose of labor exploitation: a historical aspect. *Historical values and problems of their interpretation. Collection of Scientific Articles. European Scientific e-Journal, 5* (5), 5-15. Hlučín-Bobrovníky: "Anisiia Tomanek" OSVČ. (in Ukrainian)
Шляховський, О.А. (2020). Торгівля людьми з метою трудової експлуатації: історичний аспект. *Historical values and problems of their interpretation. Collection of Scientific Articles. European Scientific e-Journal, 5* (5), 5-15. Hlučín-Bobrovníky: "Anisiia Tomanek" OSVČ.

DOI: 10.47451/his2020-12-001
EOI: 10.11244/his2020-12-001

The paper is published in Crossref, Internet Archive, Google Scholar, Academic Resource Index ResearchBib, JGate, ISI, CiteFactor, ICI, eLibrary databases.

Alexander A. Shlyakhovsky
PhD of scientific laboratory on countermeasures
crime of educational and scientific institute № 1
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
E-mail: pavlenko0212@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8181-1857

Trafficking in human beings for the purpose of labor exploitation: a historical aspect (in Ukrainian)

Abstract:
Human trafficking is a global problem. Forms of human trafficking that are not related to sexual exploitation, in particular, labor exploitation, are becoming increasingly widespread. The spread of this form of exploitation is due to the high economic benefits for organized crime. The article examines the main historical stages of the emergence of slavery in different epochs of world civilizations. It is concluded that during the formation and development of such types of management as hunting, fishing and cattle breeding, slavery was not advisable. The concludes that such a phenomenon as slavery was not inherent in primitive society. In particular, during the formation and development of such types of management as hunting, fishing and cattle breeding, slavery was not advisable. Slavery appeared with the emergence of the first civilizations.

Key words:
slavery, human trafficking, exploitation, historical stages.

Олександр Анатолійович Шляховський
здобувач ступеня доктора філософії (PhD)
наукової лабораторії з проблем протидії
злочинності навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ
Київ, Україна
E-mail: pavlenko0212@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8181-1857

Торгівля людьми з метою трудової експлуатації: історичний аспект

Анотація:

Торгівля людьми є проблемою глобального масштабу. Все більшого поширення набувають форми торгівлі людьми, які не пов'язані з сексуальною експлуатацією, зокрема – трудова експлуатація. Розповсюдження цієї форми експлуатації обумовлено високою економічною вигодою для організованої злочинності. У статті досліджені основні історичні етапи виникнення рабства в різні епохи світових цивілізацій. Зроблено висновок, у період становлення та розвитку таких типів господарювання як мисливство, рибальство та скотарство рабство було не доцільним. Автор приходить до висновку що таке явище, як рабство не було притаманне первісному суспільству. Зокрема, у період становлення та розвитку таких типів господарювання як мисливство, рибальство та скотарство рабство було не доцільним. Рабство з'явилось з виникненням перших цивілізацій.

Ключові слова:
рабство, торгівля людьми, експлуатація, історичні етапи.

Постановка проблеми

Торгівля людьми є проблемою глобального масштабу. Все більшого поширення набувають форми торгівлі людьми, які не пов'язані з сексуальною експлуатацією, зокрема – трудова експлуатація.

Розповсюдження цієї форми експлуатації обумовлено високою економічною вигодою для організованої злочинності. Окремі проведені дослідження свідчать (Павленко, 2019) про те, що злочинна діяльність, пов'язана з нелегальною міграцією і торгівлею людьми, приносить організованій злочинності більший прибуток, ніж злочинна діяльність у сфері торгівлі зброєю та (або) наркотиками (Павленко, 2019).

Загалом, за оцінками Міжнародної організації праці, щорічний дохід організованої (транснаціональної) злочинності від злочинної діяльності, пов'язаної з торгівлею людьми становить понад 32 млрд. доларів.

Торгівля людьми існує з давніх часів і має глибоке історичне коріння, тісно пов'язане з рабством і работоргівлею. На ранніх стадіях ставлення до купівлі-продажу людей було досить ліберальним. Згодом суспільство усвідомило неможливість існування такої форми використання людей, яка порушує їхнє право на життя, свободу, особисту недоторканність, право вільно пересуватися, вибирати місце перебування і проживання (ILO global estimate of forced labour: results and methodology, 2012).

Таким чином, «рабство» й «торгівля людьми» – поняття взаємопов'язані (Клименюк і Клименюк, 2017).

Зважаючи на викладене **метою** даної статті є дослідити основні історичні етапи виникнення рабства в різні епохи світових цивілізацій.

У цьому контексті С. О. Павленко слушно зазначає, що: нукове пізнання предмета будь-якої галузі юридичних знань, неможливе без урахування історичного досвіду. Він дає змогу виявити найдієвіші напрями протидії злочинності, з одного

боку, й уникнути застосування в майбутньому тих, що не виправдали себе, – з іншого (Павленко, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичною основою дослідження є роботи вітчизняних авторів О.С. Акуніна, Н.І. Бровка, Т.І. Возної, П.В. Горбасенка, Г.Г. Жуковської, К.М. Іскрової, Н.В. Клименюка, В.А .Козака, Я.Г. Лизогуба, Д.О. Негодченка, А.А. Нєбитова, А.М. Орлеана, С.О. Павленка, В.М. Підгородинського, Ю.В. Раковської, О.П. Свінціцької М.С. Набруско, В.В. Пясковського, В.С. Філашкіна, К.О. Щербаковської, Т.М. Юденко та інші.

Важливе значення для розробки проблеми мали також праці зарубіжних вчених А.Л. Араухо (A. L. Araujo) "Спротив рабству в Північній і Південній Америці" (2013) (Araujo, 2013); Д. Браун (J. Browne) "У витоків рабства: тюремна експлуатація праці" (2017) (Browne, 2007); Т. Джефферсон (T. Jefferson) "Боротьба з рабством" (2017) (Pirzadeh, 2017) та інші.

Виклад основного матеріалу

Рабство, як явище виникло в сивій давнині, й існує в різних формах донині, незважаючи на те, що вважається злочином в усіх державах світу (Клименюк і Клименюк, 2017).

При цьому В.М. Підгородинський дослідивши еволюцію нормативного регулювання торгівлі людьми в історії людства дійшов висновку про те, що у первісних общинах, які вели звіроловний спосіб життя, рабства не існувало. Не існувало його на дуику дослідника й у пастуших племен, оскільки праця тут не дуже важка, а нагляд за рабами потребує серйозних примусових заходів. Але з часом, коли суспільство стає більш організованим, виникає необхідність в особливих заходах, спрямованих на те, щоб, по можливості, більш вигідно забезпечувати цю суспільну організацію їжею, виховувати дітей та ін. Рабство з'являється з появою землеробства і особливо розвивається у промисловому суспільстві (Підгородинський, 2009; Энциклопедический словарь, 1992).

Дж. Мор стверджує, що рабство є ровесником цивілізації (Solla & Fernanda, 2009). У своєму дослідженні «Рабство» він пише, що явище торгівлі рабами виникло внаслідок появи надлишкового продукту, який зробив можливою і вигідною експлуатацію інших людей. Тобто першопричиною появи торгівлі рабам послужили економічні фактори. Але оскільки ніщо не може існувати саме по собі, то до економічних факторів, в міру розвитку і еволюції людської цивілізації, поступово долучались соціальні, культурні, правові, релігійні та інші фактори (Лукач, 2016).

У свою чергу О.Л. Баженов зазначає про те, що виникнення примітивного рабоволодіння припадає на період соціально-економічного розвитку суспільства Меланезії, Тропічної Африки, Південної і Північної Америки, які стояли на початкових ступенях розкладу первіснообщинного ладу (Баженов, 2014).

Водночас, як слушно Г.Л. Кохан у дисертаційному дослідженні на тему: "Міжнародно-правове співробітництво в боротьбі з рабством і работоргівлею" (2002) (Кохан, 2002) завершений вигляд рабство набуває в епоху античності. На думку дослідниці головною ознакою класичного (античного) рабства є перетворення людини на об'єкт відносин власності (Кохан, 2002).

А. Валлон стверджує, що Греція стала першою країною де зародився інститут рабства. На острові Хіос знаходився перший та найбільший ринок рабів (Валлон, 1941).

Погоджуємося з окремими дослідниками про те, що (Одрін, 2019) певно, однією з ключових ланок у формуванні сучасних уявлень про роль рабства у Давній Греції були праці Мозеса Фінлі (серія статей, згодом опублікована у вигляді монографії "Давнє рабство і сучасна ідеологія" (Finley, 1980), в якій він сформулював ідею античного суспільства як «рабського суспільства» (slave society), яке цим самим протиставлялося давньосхідним «суспільствам з рабами» (society with slaves) Таким чином, Фінлі наголошував на фундаментальній ролі рабовласницьких відносин саме в античному суспільстві (Одрін, 2019).

Рабство в Стародавній Греції було закріплено звичаями давнини і було наслідком війн, а не майнового розшарування суспільства (Макаренко та ін., 2013).

Давньогрецькі філософи, підтримували думку про природне рабство, тобто приреченість деяких людей на рабське становище. Аналогічний світогляд характерний для вищих станів рабовласницьких суспільств (Кузищин и др., 2001); Казначеєв, 2012).

Наприклад, давньогрецький філософ Арістотель визначав раба як: "…найкращий вид власності та найдосконаліше з усіх знарядь" (Дьяков и Никольский, 1952).

Рабами ставали боржники, полонені на полях воєн, покарані злочинці, покинуті діти, діти рабів (Клименюк і Клименюк, 2017). У Стародавніх Афінах, питома вага рабів питома вага рабів в Афінах становила від 30 до 35% населення. Переважну їх частину складали раби негрецького походження, оскільки рабовласники вважали, що рабам різного походження важче домовитися між собою. Однак, існують відомості про андраподистів – людей, які займалися викраденням вільних громадян з метою продажу їх у рабство. Центрами рабства, крім Афін, також були Хіос, Лесбос, Коринф, Егіна (Макаренко та ін., 2013).

Здебільшого праця рабів використовувалась у виробничій промисловості – в ремісничих майстернях, рудниках, каменоломнях, а залучення рабів у сільському господарстві було звичайним явищем (Дьяков и Никольский, 1952; Остапенко, 2015), проте на першому місці було домашнє господарство.

Рабство Стародавньої Греції одержало назву "класичного". За класичного рабства раби були позбавлені власності на засоби виробництва та розглядалися у процесі виробництва на одному рівні з худобою та знаряддями праці. Їх називали "знаряддями, що розмовляють", підкреслюючи повну приналежність раба його хазяїну (Макаренко та ін., 2013).

Аналогічна ситуація була в Римській імперії. Так, правове становище раба у римському суспільстві характеризується виразами: "раби суть речі" і раб – "зброя, що говорить" (Черниловский, 1960).

Римські юристи у своїх працях визначали дуже цинічно статус рабів. Зокрема, знаменитий римський юрист Гай зазначав, що: "… раби, тварини та інші речі". Схожу думку щодо визначення раба висловлював і відомий римський юрист Ульпіан, порівнюючи раба з іншими тваринами (Дьяков та Никольский, 1952; Остапенко, 2015).

При розширенні територій, окупованих Стародавнім Римом, рабами ставали цілі народи. Раби використовувалися не тільки для роботи, а й для розваг: як гладіатори чи для сексуальних послуг (Кузищин и др., 2001). Зокрема, найбільш вдало розкрив цю тематику Гельмут Хефлінг у монографії «Римляни, раби, гладіатори: Спартак біля воріт Риму» (Хефлинг, 1992). В римській історії відомо чимало повстань рабів, серед яких найбільшим було повстання Спартака. Тільки в Римі в часи імперії проживало біля 400000 рабів (Кузищин та ін., 2001).

Статус раба (рабство) передбачав стан повної залежності однієї людини від іншої, за якого ця людина (раб) була власністю свого господаря-власника; останній міг продати, купити і навіть вбити раба (Остапенко, 2015; Зайчук та ін., 2010).

На відміну від рабства Стародавніх Греції та Риму (класичного) відносини між рабовласниками та рабами країн Сходу отримали назву "східного рабства".

Найбільш вдало на нашу думку особливості східного рабства охарактеризовано колективом авторів у навчальному посібнику "Історія економіки та економічної думки" (2013) (Макаренко та ін., 2013), зокрема:

- рабство не було вирішальним фактором суспільного виробництва та основною складовою трудових ресурсів. Головна сфера народного господарства – аграрна – залишилася практично поза рабовласницьким виробництвом. Праця рабів використовувалася для обробітку землі частково, переважно в системі державного і храмового господарства;

- процес формування та розподілу рабської сили контролювала держава. Основними джерелами рабів були військовополонені, злочинці та боржники;
- працю рабів використовували переважно для обслуговування рабовласників та будівництва суспільно необхідних об’єктів;
- східне рабство не було класичним, у ньому перепліталися громадські та рабовласницькі елементи (Макаренко та ін., 2013).

В епоху раннього середньовіччя торгівля рабами була в основному зосереджена на півдні та сході – у Візантії та арабському світі. Джерелами постачання живого товару були язичницькі території Центральної та Східної Європи та Кавказ. До кінця середньовіччя рабство в Західній Європі майже повністю зникло – спочатку поступилося кріпацтву, а потім щезло зовсім і було заборонене. У Східній Європі заборона рабства відбулася дещо пізніше, але інститут кріпацтва зберігався ще до середини 19-го століття. Торгівля рабами століттями процвітала в мусульманському світі, а це гігантські території від західної і північної Африки, Балкан до Індії і Південно-Східної Азії (Поляк та Маркова, 2000; Brace, 2004).

У колоніальній політиці європейських держав особливе місце займає Африканський континент (Макаренко та ін., 2013). Після відкриття Америки (1492 р.) (Поляк та Маркова, 2000; Brace, 2004) работоргівлю почали португальці, потім англійці, голландці, французи, данці, шведи. Центри работоргівлі були розташовані в основному на Західному узбережжі Африки – від Зеленого Мису до Анголи включно. Особливі багато рабів вивозили із Золотого і Невільничого берегів. Рабів продавали за європейські товари, зброю, тощо. Торгівля рабами була і на Східному узбережжі Африки, рабів звідти вивозили до Туреччини, Аравії, Іраку, Індії, Ірану й інших країн (Макаренко та ін., 2013).

У цей період работоргівля були офіційною політикою багатьох країн. Підтвердженням цього є низка європейських документів. Наприклад, згідно з мирним договором 1713 р. з Іспанією Велика Британія отримала легальне право на ввіз негрів-рабів в іспанські колонії в Америці (Валлон, 2005; Казначеєв, 2012).

О.С. Акунін зазначає, про те, що рабство існувало в Африці задовго до появи європейців, але воно носило в основному патріархальний (домашній) характер (Акунін, 2013).

Грунтовний аналіз наукової літератури (Аналиева та Макаров, 2019; Фостер, 1955) свідчить про те, що основною розповсюдження рабства пов'язують з тим, що територія Нового Світу була дуже велика, землі родючі, а клімат досить сприятливим для розвитку сільського господарства.

Отже, розвиток сільського господарства був одним із основних чинників торгівлі людьми з метою трудової експлуатації.

При цьому варто зазначити про те, що колір шкіри не мав особливого значення, оскільки колоніальна влада окрім примусової праці афроамериканців широко практикували рабську працю індіанців та «білих людей» (Аналиева та Макаров, 2019; Фостер, 1955).

Рабство в нашій країні було розповсюджено ще з часів Київської Русі. Однак рабовласницькі відносини на зазначеній території існували в дещо іншій формі, аніж в античних державах. Воно мало патріархальний характер (раби входили у склад родини, яка ними володіла). Внаслідок такого взаємозв'язку інституту рабства із сімейним правом сам його характер був зумовлений характером останнього. Не варто недооцінювати і того факту, що з X століття на Русі було розповсюджено християнство, котре стало причиною послаблення рабства. Відмінною рисою проблеми рабства на Русі є і той факт, що рабський труд у слов'ян не став основною формою експлуатації. Не сприяли цьому економічні, кліматичні, географічні та інші умови. Раби виконували лише допоміжні господарські функції, а головною робочою силою були селяни громад (Обушенко, 2013; Рабство на Русі, 2012).

Законодавство часів Київської Русі визначало торгівлю людьми як кримінальний злочин. Зокрема, стаття 38 «Руської правди» Ярослава Мудрого встановлює відповідальність за крадіжку і подальший продаж челядина. Стаття 9 Литовського статуту (1588 р.) забороняла представникам нехристиянських народів купувати, поневолювати і закладати християн, які перебували на території Великого князівства Литовського. За такі дії винний втрачав гроші, які заплатив, купуючи християнина, а останнього треба було звільнити. «Соборним уложенням» (1649 р.) царя Олексія Михайловича, викрадення жінок і малолітніх дітей каралося смертною карою. «Зведення законів Російської імперії» (1826), складене за повелінням Миколи Павловича, передбачало за скоєння такого злочину (а також і за викрадення дітей) позбавлення майна, биття батогом і заслання на каторжні роботи (Жуковська, 2015).

Головними загальними передумовами процесу міжнародно-правової заборони рабства та работоргівлі, які визначалися в XVIII-XIX століттях, були:

1) "промисловий переворот", який означав докорінні зміни в техніко-економічному укладі суспільства, що робили рабську працю економічно невигідною;
2) соціально-політичні зміни в світі, становлення та зміцнення базових засад буржуазної демократії (рівність, свобода, тощо);
3) формування та поширення в масовій свідомості політичної та моральної філософії, що обгрунтувала ідею свободи та рівності людей як їх природного права (Руссо, Вольтер, Монтеск'є та інші);

4) трансформація позиції християнської церкви, яка ставала все більш рішучім противником рабства (заборона рабства стала першим проявом рецепції прав людини церквою) (Кохан, 2002).

Провадити таку діяльність заборонено національним законодавством провідних країн світу, а також міжнародно-правовими актами, спрямованими на протидію різним виявам цих ганебних явищ. Тут можна назвати наказ від 2 березня 1807 року, який набрав чинності в США 1 січня 1808 року та передбачав заборону ввезення до країни рабів з Африки (Ингрем, 1896). Парламент Великої Британії 1811 року ухвалив закон, який визнавав кримінальним злочином торгівлю невільниками. За це карали засланням, яке згодом було змінено на смертну кару (Ингрем, 1896). Кріпосне право в Росії було скасовано 19 лютого 1861 року Царським маніфестом (Історія України, 1991). Президент США Авраам Лінкольн 1863 року видав прокламацію про звільнення рабів, а 1865 року до Конституції США було внесено відповідні поправки (Орлеан, 2003). Після скасування рабства в США світовий ринок збуту рабів істотно скоротився, але як рабство, так і работоргівля ще довгий час зберігались у Ліберії, Ефіопії, Тибеті та деяких інших країнах (Панов, 1993).

Висновки

Підсумовуючи викладене можна дійти висновку про те, що рабство – перша в історії людства форма експлуатації, за якою основний виробник матеріальних благ – раб належав рабовласникові поряд із знаряддям виробництва. Рабство мало різні форми. Патріархальне (східне) рабство – стан господарської діяльності, коли в умовах натурального господарства рабська праця не перетворилася на основу виробництва. Раб мав деякі права. Рабство античного типу (класичне) – основою виробництва є рабська праця. Раб вважався знаряддям праці, яке говорить (Макаренко та ін., 2013).

Отже, таке явище, як рабство не було притаманне первісному суспільству. Зокрема, у період становлення та розвитку таких типів господарювання як мисливство, рибальство та скотарство рабство було не доцільним. Рабство з'явилось з виникненням перших цивілізацій.

Список літератури:

Акунін, О.С. (2013). Історіографія проблеми работоргівлі та її скасування в англійських колоніях (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.). *Гілея: науковий вісник*, *77*, 105-107.

Аналиева, Д.А. та Макаров, Е.П. (2019). Место института рабства в ранней истории США. *Всероссийская конференция молодых исследователей с международным участием*

“Социально-гуманитарные проблемы образования и профессиональной самореализации Социальный инженер», 38-44.

Баженов, О.Л. (2014). *Історія первісного суспільства: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету денної форми навчання*. Кам’янець-Подільський: ФОП Сисин О.В.

Валлон, А. (2005). *История рабства в античном мире*. Смоленск.

Валлон, А. (1941). *История рабства в античном мире*. Перевод с франц. С.П. Кондратьева. Москва: ОГИЗ ГОСПОЛИТИЗДАТ.

Дьяков, В.Н. та Никольский, Н.М. (1952). *История Древнего мира: учебник для учительских ин-тов*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.

Жуковська, Г. (2015). Формування суспільно-управлінських поглядів на торгівлю людьми: історичний аспект. *Актуальні проблеми державного управління*, *1*, 8-10.

Зайчук, О.В. та ін. (2010). *Сучасна правова енциклопедія*. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ: Юрінком Інтер.

Ингрем, Д.К. (1896). *История рабства, от древнейших до новых времен.* Санкт-Петербург: Паровая скоропечатня А. Пороховщикова.

Історія України: курс лекцій: у 2 кн. (1991). Київ: Либідь.

Казначеєв, Д.Г. (2012). Історичні аспекти торгівлі людьми. *Право і суспільство*, *1*, 13-16.

Клименюк, Н.В. та Клименюк, Є.Є. (2017). Протидія торгівлі людьми: історико-правові норми міжнародного та вітчизняного права. *Наукова праця. Педагогіка*, *279*, *291*, 77-81.

Кохан, Г.Л. (2002). *Міжнародно-правове співроництво в боротьбі з рабством і работоргівлею*. Автореферат дисертації на кандидата юридичних наук: спец. 12.00.11 . Харків.

Кузищин, В.И. и др. (2001). История Древнего Рима: [учеб. для вузов по спец. «История»]. 4-е издание. Москва: Высшая школа.

Лукач, Н.М. (2016). *Концептуальні засади та інсттуційні механізми протидії глобальній проблемі торгівлі людьми*. Автореферат дисссертации на кандидата політичних наук: 23.00.04. Львів.

Макаренко, П.М., Дорогань, Л.О., Кончаковський, Є.О. (2013). *Історія економіки та економічної думки*. Полтава: Навчальний посібник.

Обушенко, О.М. (2013). Історія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, *2*, 241-249.

Одрін, О. (2019). Рабовласництво в ольвійському полісі у V-III ст. до н.е.: історіографія, джерела, перспективи досліджень. *Eminak*, *1* (25), 93-106.

Орлеан, А.М. (2003). *Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми*. Автореферат дисертації на кандидата юридичних наук: 12.00.08. Харків.

Остапенко, Л.О. (2015). Про договір як основу виникнення трудових відносин в античний період. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*, *827*, 115-119.

Павленко, І. та Шульга, С. (2016). Гладіаторькі школи в Стародавньому Римі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, *27*. 99-102.

Павленко, С.О. (2018). Військова тактика античного світу як передумова становлення та розвитку сучасної оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, *1* (106), 36-46.

Павленко, С.О. (2019). Тактика виявлення та документування оперативними підрозділами нелегальної міграції як однієї зі сфер діяльності організованої злочинності. *Проблеми законності*, *147*, 210-228.

Панов, В.П. (1993). *Сотрудничество государств в борьбе с международными преступлениями: Учебное пособие*. Москва: Юрист.

Підгородинський, В.М. (2009). Еволюція нормативного регулювання торгівлі людьми в історії людства. *Актуальні проблеми держави і права*, *47*, 173-181.

Поляк, Г.Б. та Маркова А.Н. (ред.) (2000). *Всемирная история: [учебник для вузов]*. Москва: ЮНИТИ.

Рабство на Русі (2012, 23 березня). Отримано 15.09.2020 за http://www.rosdiplom.ru/library/prosmotr.aspx?id=498296

Фостер, У. (1955). Негритянский народ в истории Америки. Москва: Иностранная литература.

Хефлинг, Г. (1992). *Римляне, рабы, гладиаторы: Спартак у ворот Рима*. Перевод с немуцкого. Москва: Мысль.

Черниловский, З.М. (1960). *История рабовладельческого государства и права*. 2-е издание. Москва: Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР.

Энциклопедический словарь. Т. 51. Рабочая книжка-резолюция: Репрезентативное воспроизводство издания Ф.А. Бракгауз, И.А. Ефрон, 1890 (1992). Москва: Терра-Терра.

Araujo, A.L. (2013). Introduction to Atlantic Approaches on Resistance Against Slavery in the Americas. *Journal of African Diaspora Archaeology and Heritage*, *2*, *1*, 1-5.

Brace, L. (2004). *The Politics of Property: Labour, Freedom and Belonging*. Edinburgh University Press.

Browne, J. (2007). Rooted in Slavery: Prison Labor Exploitation. *Race, Poverty & the Environment*, *1* (14), 42-44.

Finley, M. (1980). *Ancient Slavery and Modern Ideology*. New York.
ILO global estimate of forced labour: results and methodology (2012). International Labour Office, Special Action Programme to Combat Forced Labour (SAP-FL). Geneva: ILO.
Pirzadeh, H.B. (2017). Thomas Jefferson: The Fight Against Slavery. *Undergraduate Research Journal at UCCS*, *1* (11), 8-27. UCCS.
Solla, P. & Fernanda, M. (2009). *Slavery and human trafficking international law and the role of the World Bank*. Political Science.